

КУЛЬЧИЦЬКИЙ В. І.

Національний авіаційний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА І ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У СЛОВОТВОРЕННІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується система словотворення сучасної німецької мови у структурно-семантичному, функціональному, номінативному та комунікативному вимірі шляхом аналізу новоутворених похідних слів, не зафіксованих словниками, а також словотвірні одиниці з прозорою семантикою, що позбавлені лексикологічних нашарувань.

Ключові слова: словотвір, новотвори, номінація, комунікація, функція, модель, семантична категорія, текстотворення.

В статье исследована система словообразования современного немецкого языка в структурно-семантическом, функциональном, номинативном и коммуникативном измерении путем новообразованных производных слов, не зафиксированных словарями, а также словообразовательных единиц с прозрачной семантикой, лишенных лексикологических наслоений.

Ключевые слова: словообразование, новообразования, номинация, коммуникация, функция, модель, семантическая категория, текстообразование.

In the article the word-formation system of the Modern German language in structural and semantic, functional, nominative and communicative dimensions is investigated by means of innovative derivatives, not recorded in the dictionaries. In addition, the system of word-formational units with pellucid semantics, lacking in lexicological layers.

Key words: word-formation, word innovations, nomination, communication, function, model, semantic category, text-formation.

Актуальність цього дослідження визначається відсутністю комплексного аналізу нагромадженого теоретичного та практичного доробку в теорії словотвору сучасної німецької мови з урахуванням номінативних і комунікативних аспектів функціонування мовних одиниць, динамічного аспекту синхронного словотворення та процесів авторського і okazіонального творення нових словотвірних одиниць.

Метою статті є висвітлення номінативних та комунікативних функцій німецького словотворення в процесах мовленнєвої діяльності.

Об'єктом дослідження є словотвірна система сучасної німецької мови у всьому розмаїтті її способів і моделей та в розрізі всіх частин мови. **Предмет** статті – новотвори, okazіональні та авторські слова, не зафіксовані словниками сучасної німецької мови в розрізі всіх частин мови, способів та моделей словотворення, що

відображають активні і динамічні аспекти функціонування словотворчих процесів.

Виділені семантичні категорії є різнорідними за своєю концептуальною значущістю. Якщо відштовхуватись від розуміння їх як універсальних поняттєвих (когнітивних) сутностей, що фіксують єдність матеріального світу і єдині принципи його концептуалізації та вербалізації, то семантичну категоризацію словотвірної системи можна спростити за рахунок групування семантичних категорій в опозиційні пари: кількість (збірність, аугментативність, демінутивність) – якість (відповідність/невідповідність нормі, процесова характеристика предметів або осіб, субстанціональний речовинний склад); темпоральність – локальність; статика (орнативність, посесивність) – динаміка (транзитивність, привативність, протективність, фінальність, причинність). Самостійний функціональний статус мають семантичні категорії заперечення/контрарності, компаративності та загальної співвіднесеності, причому остання семантична категорія може зазнавати різного ступеня деталізації, залежно від цільових настанов та підходів дослідників. Біля витоків семантичних категорій знаходимо, отже, універсальні філософські категорії кількості/якості, руху/спокою, простору/часу, а розгортання дериваційних процесів, що втілюють ці категорії в мовну матерію, на словотвірному рівні відбувається з опорою на головні різновиди поняттєвно-пізнавальних (когнітивних) операцій диз'юнкції (привативність), кон'юнкції (посесивність/ орнативність), порівняння, зіставлення (компаративність), негації (заперечення/контрарність), класифікації чи деталізації (відповідність/невідповідність нормі, характеристика за субстанціональним складом, процесна характеристика) дескрипції (фінальність, проективність, причинність). Одні категорії ґрунтуються на зовнішніх ознаках матеріальних явищ: формі, розмірах, субстанції, наявності/відсутності, просторових чи часових координатах, інші – на функціональних: цільовому призначенні, протективності чи транзитивності. Проте, слідування основним способам розумового пізнання світу, орієнтація на універсальні типові зовнішні чи функціональні ознаки денотата, не заперечують формування власне словотвірних ономазіологічних категорій, які вписуючись в ту чи іншу семантичну категорію вищого ступеня узагальнення,

модифікують, видозмінюють її відповідно до лексико-граматичних особливостей вихідного матеріалу. По-перше, кожна семантична категорія втілюється в одній з трьох основних форм членування, дискретизації семантичного цілого на лексемному рівні – процесуальності, предметності чи ознаковості; по-друге, специфіка словотвірних семантичних категорій якраз і полягає в тому, що крім прямих аналогій з відповідними граматичними категоріями (число – збірність; темпоральність/таксис – час/аспектуальність, процесна характеристика – стан та модальність) або з семантичними ролями в межах відмінкової рамки предиката (агентив, адресат, локаль, темпораль, компаратив, об'єктив, інструменталь тощо), існують власне словотвірні модифікації вихідної семантики, котрі не вкладаються ані в схеми відмінкової граматики, ані в систему наявних граматичних категорій. Це, зокрема, значення загальної співвіднесеності, відповідності/невідповідності нормі, субстанціональної характеристики, привативності, орнативності. Слід ураховувати й те, що кожна з виявлених семантичних категорій модифікується не лише відповідно до значення тієї чи іншої частини мови, а й налаштовується на ономасіологічну специфіку певного способу словотворення. Однак усі ці впливи та трансформації не в змозі зруйнувати той єдиний семантичний інваріант, той стрижень, навколо якого групуються словотвірні значення різних частин мови та різних способів деривації у всьому розмаїтті їх різновидів та модифікацій.

Вирішальний вплив на якість словотвірної семантики справляє значення тої частини мови, під яку підводиться похідне слово. Кожній частині мови властива орієнтація на ті семантичні категорії, котрі максимально узгоджуються з її ономасіологічною сутністю. Так, категорії антропонімічності, агенса, паціенса, збірності або цілком, або переважно виражаються похідними іменниками. Дієслівна деривація має своїм основним змістом передачу найрізноманітніших різновидів напрямкової (векторної) характеристики дії чи руху, а словотворчі елементи, що поєднуються з дієсловами, імплікують основні фізичні характеристики середовища руху або дії (точка, площа, об'єм/сфера). Прикметники домінують у сфері позначення процесної характеристики предметів/осіб, відповідності/невідповідності нормам, що об'єктивно існують чи

суб'єктивно постульовані характеристики речовини за субстанціональним (речовинним) складом. Неоднорідність семантичних дериваційних категорій проявляється, передусім, у їхній неоднаковій онтологічній сутності: частина категорій орієнтована на мовну об'єктивацію фізичних властивостей предметів, об'єктів, явищ, таких перцептивних ознак як форма, контур, розмір, просторово-часові параметри, статика/динаміка, інші – мають функціональну або операційну природу, віддзеркалюють наявні зв'язки, відношення між матеріальними сутностями відповідно до законів логіки пізнання навколишньої дійсності. Перша група категорій (орнативність, привативність, антропонімічність, збірність, локативність, темпоральність тощо) виражається, переважно, за допомогою суфіксів, префіксів та напівсуфіксів або напівпрефіксів, які, завдяки своєму максимально абстрагованому значенню, функціонують як своєрідні конкретизатори відповідних фізичних параметрів або перцептивних ознак, як класифікатори наявного лексичного матеріалу за цими параметрами.

Друга група категорій (посесивність, протективність, фінальність, причинність) виражається майже виключно складними словами. Функціональна, операціональна природа таких категорій вимагає, здебільшого, експліцитного вираження бодай двох величин, що вступають у зв'язок, у той час як тип зв'язку може кодуватись у формі складного слова, а про його характер можна судити, опираючись на знання природної логіки речей чи семантичний фон контексту.

Особливе місце посідає категорія компаративності. За твердженням І. М. Сеченова, увесь прогрес теоретичних знань людини про зовнішню природу досягнутий, власне, шляхом порівняння, зіставлення предметів та явищ за подібністю [1:377]. Саме цим можна пояснити як поширеність категорії компаративності в сучасній німецькій мові, так і розмаїття формальних засобів її вираження, серед яких – і конверсія, і суфіксація, і напівсуфіксація, і композитотворення.

Перекатегоризація лексики як одна з найважливіших номінативних функцій словотворення сучасної німецької мови. Дослідження закономірностей семантичної організації німецького словотворення не може вважатись завершеним без аналізу процесів

перекатегоризації лексики, взаємопереходу частин мови. Саме словотвір є, очевидно, основним засобом здійснення цієї важливої номінативної функції [2:208]. Важко уявити таку мову, у якій перехід з однієї частини мови в іншу здійснювався б щоразу шляхом створення нової лексичної одиниці. Відображаючи навколишній світ, мовна свідомість співвідносить фрагмент дійсності, що підлягає номінації, з однією з фундаментальних ономасіологічних категорій шляхом включення його до класу предметів, процесів або ознак. Будь-яка лексична одиниця сучасної німецької мови не існує поза цією іманентною для мовної свідомості індивіда системою категорій дискретизації матеріального світу. Оскільки словотвір оперує наявним “лексичним матеріалом”, він оперує ним лише як представником певної частини мови. Без можливості суміщення категорійних значень частин мови в семантичній структурі похідного слова словотвір утратив би більшу частину свого номінативного та комунікативного потенціалу. Словотвірні одиниці, поєднуючи категорійні значення, демонструють і відносність, й універсальність категорій предметності, процесуальності, ознаковості, які поглинають все розмаїття явищ навколишньої дійсності, доступних людським відчуттям.

У сучасній німецькій мові представлені всі типи перекатегоризації слів: субстантивізація, вербалізація, ад’єктивізація та адвербіалізація, котрі забезпечують взаємообмін та максимальну синтаксичну гнучкість чотирьох основних частин мови. Вони здійснюються двома основними способами: конверсією та суфіксацією.

Конверсія обслуговує, насамперед, словотвір трьох повнозначних частин мови: іменника, дієслова та прикметника, надаючи можливість іменної, дієслівної чи якісної (ознакової) презентації елементів зовнішнього світу, що підлягають номінації. Перекатегоризація при конверсії часто супроводжується семантичною диференціацією конверсивів, котра виникає як своєрідний “відгомін” лексико-граматичної диференціації вихідного категорійного значення або як відображення фундаментальних лексико-граматичних градацій, притаманних тому типу категорійної семантики, під який підводиться похідне слово. Так, при опредметненні дії в німецькій мові регулярно спостерігається

“розподібнення” семантики конверсивів за ознакою “опредметнений акт дії” – “опредметнений процес”, що віддзеркалює аспектуальну специфіку дієслівної семантики. Назви опредметнених актів дії виявляють тенденцію до переходу в розряд предметних імен.

Опредметнення ознаки супроводжується диференціацією значень похідних слів на два типи: “абстрактна опредметнена ознака” – “найменування особи за ознакою”, що зумовлюється протиставленням у семантиці іменника класу предметних та абстрактних назв класові осіб [3:139–145]: *das Gute – der (die) Gute; das Standhafte – der (die) Standhafte* тощо. Вербалізація імені спричинює розшарування семантики похідних слів на конверсиви з компаративним, характерологічним, інгресивним, орнативним, інструментальним, привативним, інхоативним, об’єктноспрямованим, ефективним та локативним значенням. Багатозначність конверсивів зумовлюється складною семантичною диференціацією твірних іменників. Вербалізація ознаки має своїм наслідком “розщеплення” загальнока-тегорійного значення дієслова на два основні типи: фактитивний (каузація результативного стану) та інхоативний (перехід у результативним стан). Категоріальна транспозиція дієслова в розряд прикметника здійснюється шляхом ад’єктивації безособових форм дієслова: дієприкметника I та дієприкметника II. Загальнокатегорійне значення відповідного прикметника-конверсива набуває двох основних різновидів: “ад’єктивована дія чи процес” (твірна основа – дієприкметник I); “ад’єктивованій результативний стан” (твірна основа – дієприкметник II).

Ад’єктивація імені та дієслова без проміжних форм за допомогою конверсії спостерігається в порівняно рідких випадках [4:37–38]. Функцію категорійної транспозиції до лексико-граматичного розряду прикметника виконують численні суфікси та напівсуфікси *-bar, -haft, -ig, -isch, -lich, -sam, -fähig, -frei, -los, -freundlich* тощо, котрі поєднуються переважно саме з дієсловами та іменниками. Тому однією з основних номінативних функцій суфіксації у сфері прикметника можна вважати перекатегоризацію дієслівних та іменних основ. Те ж можна стверджувати і стосовно моделі іменників з суфіксами *-ung, -heit/-keit/-igkeit*. Перехід дієслів, прикметників чи дієприкметників II за цими моделями до класу імен в момент виникнення похідного слова не супроводжується якимою

семантичними трансформаціями чи розшаруванням загальнокатегоріальної семантики. Номінативна сутність моделі з суфіксом *-ung* полягає в опрідметненні дії, репрезентації її як окремої цілісної сутності, субстанціонального “згустку” семантики. Моделі з суфіксом *-heit/-keit/-igkeit* виконують функцію опрідметнення ознаки, оформлення її у вигляді субстанції.

Запропонована класифікаційна схема словотвірної семантики сучасної німецької мови безумовно потребує подальшого вдосконалення і може бути доповнена або уточнена більш детальними дослідженнями. Відкритим для дискусії залишається, зокрема, питання про можливість та доцільність виділення в “семантичному континуумі” словотвірної системи сучасної німецької мови категорії “предметності” [5:3–9]. На нашу думку, семантична категорія предметності, хоча і формується на базі похідних слів, усе ж не має словотвірного генезису і зумовлюється суто лексикологічними процесами “вростання” словотвірних одиниць у лексикон сучасної німецької мови, є наслідком їх лексикалізації. Не випадково до неї належать лише похідні слова з лексикалізованим словотвірним значенням типу *die Bildung, die Gefängnis, die Kleidung, das Mitbringsel, die Packung, die Rinne, die Strickerei, die Fahrt, die Tracht, der Zug, die Trage* тощо. Однак при лексикоцентричному підході до проблем словотворення виділення подібної категорії цілком виправдане, хоча розширене її трактування може привести до об’єднання всіх “предметних” слів і протиставлення їх словам з абстрактним значенням, тобто до проникнення в область власне лексико-граматичної семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селиванова Е. А. Новые подходы к изучению фразеологии в парадигмальном пространстве современной лингвистики / Елена Александровна Селиванова // Слово. Символ. Текст. – 2006. – С. 149–156.
2. Степанова М. Д. Части речи и корреляции лексических единиц / Мария Дмитриевна Степанова // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С. 139–145.
3. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка / Мария Дмитриевна Степанова, Ирина Ивановна Чернышова. – [2-е изд.]. – М.: Академия, 2005. – 256 с.
4. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / [Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz, Marianne Schröder]. – Tübingen: Niemeyer, 1992. – S. 116.
5. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / Мария Дмитриевна Степанова, Вольфганг Фляйшер. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.